

Pasvalio Petro Vileišio gimnazija

Ramunė Norkūnaitė

2^p klasės mokinė

KAIMO ŽMOGAUS PORTRETAS MARI AUS KATILIŠKIO ROMANE
„UŽUOVĖJA“

Pasvalys
2006

Kaimo žmogaus portretas Mariaus Katiliškio romane „Užuovėja“

Kiekvienas įsivaizduojame Lietuvos kaimo žmogų (jis juk tikrai skiriasi nuo miestiečio). Įdomu, kaip atrodė kaimo žmonės anksčiau? Įdomu, kaip M. Katiliškis vaizduoja kaimo žmonių išvaizdą savo novelių romane „Užuovėja“? Pabandykime išsiaiškinti. Žinoma, senų ir jaunų žmonių, vyrų ir moterų portretai skiriasi. Tad panagrinėkime tam tikrus novelių veikėjų portretus kaip pavyzdžius, kad galėtume susidaryti vientisą vaizdą. Pradėkime nuo seno kaimo žmogaus Vaitišio, kuris mus pasitinka jau pirmoje novelėje „Lietus“.

Vaitišis Aleksandra. Jis – seniausias žmogus kaime. Novelėse aprašomas jis tik teigiamai, sudaromas malonaus, rimto žmogaus įvaizdis.

Vaitišis – tamsaus, raukšlėto veido, mažai dantų beturįs. Beveik visada įsikandęs pypkę, o jei jos neturi – greit pasigenda. Tamsus Vaitišio veidas gražiai dera su baltais, vešliais ūsais, žilais plaukais. Jis dėvi baltas pakulines kelnes ir baltus lininius marškinius, kurie karštą vasaros dieną dažnai yra prasegti ir atidengia krūtinę, apžėlusią gaurais, kuriuose vejasi škaplieriai. Apibūdinamas senolio išvaizdą autorius pavartoja palyginimą: „baltas kaip iš pirties“. Žinome, kad balta spalva simbolizuoja gerumą, taikingumą, nekaltumą.

Tekste paminima, kad Vaitišis turi akinius („užlaužęs stangrius akinius“), dėvi kepurę („nukėlė kepurę kryžiui“).

Galima susidaryti įspūdį, kad Vaitišio barzda skutama tik retkarčiais („neskustos barzdos aštri ražiena“). Bet juk ji tikram kaimo žmogui nelabai ir terūpi – labiau rūpi sodyba, laukai, gyvuliai...

Įsivaizduojame Vaitiškį kaip išraiškingo, guvaus veido ir išraiškingų rankų judesių žmogų. Ypač iš kitų išsiskiria įprotis sukti vešlius ūsus, juos kedenti, laikyti pypkę. Ūsai ir pypkė – būdingi M. Katiliškio romane nusakant kaimo žmogaus išvaizdą. Jie tarsi pabrėžia vyriškumą, juos turėti didelė garbė. Galbūt todėl, kad patį M. Katiliškį dažnai būdavo galima matyti papsint pypkę. Jis netgi turėjo pypkių kolekciją, kuri dabar eksponuojama Pasvalio M. Katiliškio viešojoje bibliotekoje (žiūrėti priedą nr. 5).

M. Katiliškis sausai aprašo drabužius, kitus išvaizdos bruožus, tačiau ūsams ir pypkei jo kūryboje – išskirtinis dėmesys. Rinkdama citatas apie Vaitišio išvaizdą radau apie 20 citatų, pusėje jų minimi vešlūs ūsai ir pypkė. Pvz.: „nuanglėjusi pypkė vos kyšo iš ūsų“, „ūsus suklostė į abi puses“, „lupdamas iš burnos pypkę“. Žinodami, kaip Vaitišis glosto ūsus, kaip papsi pypkę, netgi galime spręsti apie jo nuotaiką. Kai senelis linksmas, „negali atsidžiaugti jo žilais ūsais, jų vešlumu“, „Vaitišis įninka glostyti ūsus abiem rankom, kedenti juos pirštais“. Kai jis susirūpinęs, nepatenkintas, „niršta Vaitišis pasišiaušusiais ūsais“, „pypkė šokinėja senio burnoje“, „narsiai sausviediniu kandikliu skiria ūsus į šonus“.

Vaitišis – tai doras, tvarkingas, senas kaimo žmogus, tikras lietuvis.

Kaip ir Vaitišis, senas kaimo vyras – Dryža (novelė „Polaidis“). Jis taip pat vaizduojamas su pypke, dar vilkintis kailinius (nes novelėje metų laikas – ankstyvas

pavasaris): „Ėjo Dryža toliau, atsisagstęs, plevésuojančiais kailinių skvernais ir išsiėmęs užgesusią pypkę iš dantų.“

Jauno kaimo vyro portreto pavyzdys gali būti Valius iš novelės „Atuorėtis“. Jis darbštus, linksmas. Valius avi nagines, dėvi baltus drobinius marškinius, kelnes. Novelėje aprašoma, kad Valius visą darbo savaitę sunkiai dirbo, tą atspindi ir jo išvaizda: „marškiniai pajuodo nuo prakaito ir dulkių“, „daužė nagines į tvorą, kad iškratytų žemes“. Kaip ir kitiems veikėjams, svarba teikiama Valiaus veidui. Sakoma, kad jis apžėlęs ir tamsus po darbo savaitės. Valius prausiasi ir skuta barzdą tik nudirbęs visus darbus, darbo metu tai jam nerūpi.

Vaikinas mėgsta pasilinksminti: į kaimo vakaruškas eina po pirties, pasipuošęs, su kurpėmis. Valius, kaip ir daugelis M. Katiliškio aprašytų vyrų, rūko pypkę.

Jaunas kaimo vyras Steponas (novelė „Nedermė“) turi giedras, mėlynas akis; jo tamsi, įdegusi krūtinė. Steponas, kaip ir Valius, yra tvirto sudėjimo. Stepono portretui nusakyti svarbūs jo plaukai: novelės pradžioje sakoma, kad jis turi garbiniuotus, vešlius plaukus; o kai novelės pabaigoje Steponas patiria nesėkmę, iš to sielvarto vaikas netgi pražyla. Taip rašytojas gražiai panaudoja išorės detalę perteikti Stepono vidiniam skausmui.

Kaimo žmonės M. Katiliškio novelėse tvirti, stambūs (juk jiems reikia sunkiai dirbti). O štai špitolninkas Levukas apibūdinamas kaip ne kaimo žmogus (tai suprantame iš citatos „jam nepritiko, kaip kaimiečiai daro, pilti taboką...“). Labai įdomu, jog todėl, kad jis ne kaimo žmogus, Levuko išvaizda smarkiai skiriasi nuo kitų: jis smulkus, su skrybėle (ne kepure), baltais šeriais vietoj ūsų, barzda jam nežėlė, apsivilkęs marškonėm kelnėm ir net ne marškiniais, o palaidine, pataisyta iš moteriško žipono.

Smulkus (o ne stambus kaip lietuviai kaimo žmonės) vaizduojamas ir žydas Elija (novelėje „Apynojus“), juk jis taip pat ne kaimo žmogus, nedirba ūkio darbų, be to, netgi nėra lietuvis. Tiesa, Elija turi nušiorusią barzdelę ir ūsus.

Galbūt galima netgi teigti, kad M. Katiliškis nuoširdžius, gerus kaimo žmones aprašė kaip tvirtus, stambius (prisiminkime, kad ir pats rašytojas buvo tvirto sudėjimo), o smulkūs, sudžiūvę veikėjai yra klasingi, ne visada linkintys gera, žiūrintys sau naudos. Pvz., smulkaus sudėjimo kalvis (novelė „Kūlė“) įsikarščiaęs iš pavydo pakenkia mašinistui, šio vos neužmuša. Neaišku, ar rašytojas sąmoningai tvirto sudėjimo žmones norėjo pavaizduoti nuoširdžius, darbščius, o smulkaus – klasingus, nedirbančius žemės ūkio darbų, bet tokių detalių jo kūryboje galima rasti.

Kaimo senos moters pavyzdys gali būti Miklošienė (novelė „Kaitra“). Ji – Vaitiškio kaimynė, sena moteriškė. Žmonės Miklošienę vadina beveik ragana, nes ji rankioja žoleles, rožę nuo veido atsodina, karvėms pieną nutraukia. Galbūt žmonės Miklošienę ragana vadina dar ir dėl jos išvaizdos: raukšlėtas veidas, įdubusi burna su išbirusiais dantimis. Moters veidas atspindi jos nuotaiką: „prasišiepė plačiai, sumaskatavo liežuviu išbirusių dantų spragoje“ arba: „surukusi visa, pajuodusi nuo saulės ir kietai sučiaupus jau ir taip įkritusią burną, kad lūpų vietoje tiktai pamėlęs griovelis liko“.

Miklošienė visada ryši skarelę: „Palangėje šmėkštelėjo skarelė“ (iš šio sakinio suprantame, kad ateina Miklošienė) – tai Lietuvos kaimo moterims būdingas galvos apdangalas. Taip pat ji dėvi prijuostę, dažnai Vaitiškis randa Miklošienę, bešeimininkaujančią namie („su dideliu medžiakriauniu peiliu šlapiose rankose švaistėsi Miklošienė“).

M. Katiliškis Miklošienės išvaizdos aprašymui skiria dar mažiau dėmesio nei aprašydamas Vaitiškio išvaizdą. Gal jis daugiau dėmesio romane skyrė vyrams? O gal šių kelių realistinių išvaizdos detalių visiškai užtenka, kad susidarytume guvios, darbščios ir protingos kaimo senolės paveikslą?

Kaip pavyzdį jaunos moters portretui nusakyti galime imti Kristinos portretą iš novelės „Apyaušrė“. Ji darbšti, dora mergina. Iš citatų suprantame, kad Kristina daili, graži („merga kaip nutekinta“). Darbų metu ji ryši skarelę, dėvi nagines („skarelę užsmaukusi ant akių“, „sudžiūvusios naginės spaudė kojų pirštus“). Kasdien Kristina dėvi suknelę, šaltais vakarais dar apsigaubia skara. Tik bažnyčioje ji apsiauna kurpaites, į bažnyčią ir iš jos, kai šilti orai, mergina vaikšto basa („Kurpaites nešėsi rankoje. Žemė jau buvo tiek išilusi, kad galėjo eiti basa.“). Kai reikia pasipuošti, eidama į pasimatymą, Kristina dėvi sijonėlį. Mergina turi laikrodėlį, žiedų, grandinėlius (kuriuos iš Amerikos dėdienė atsiuntė). Iš to suprantame, kad Kristina nori atrodyti gražiai, tvarkingai ir yra iš pasiturinčios šeimos.

Palyginti daug dėmesio rašytojas skiria Kristinos veidui, odos baltumui nusakyti („savo veido baltumą matė“, „stebėjosi savo kūno baltumu“). Kai Kristina susirūpinusi, pasikeičia, dingsta ir jos veido baltumas, tada motina merginai sako: „sujuodavai visa kaip žemė“. Veido spalvos aprašymas daug reiškia atspindint nuotaikas.

Kaip ir Kristina, gražios ir dailios merginos minimos novelėje „Atuorėtis“ – Agutė, Onė, Albina.

Agutė turi ilgus plaukus („beatpluošianti kasas nudriekus iki juosmens“), kurie kvepia berželiais, čiobrais, ajerų šaknim (nes jom trenkia galvą, kad plaukai blizgėtų ir neslinktų). Ji tvirta: „rubuilė ir kaip iš pieno plaukus“. Agutė, eidama į šokius, pasipuošia – apsivelka bliuzelę iškirptu kaklu.

Onė tvirta, stamantri, raudona. Valius apie ją mąsto: „mergelė tai kaip varpinė“. O jau stipri Onė: „žirnių pūrą užsimeta tartum abrakinę tarbą“.

Albina labai graži, daili, putlių lūpų, išraiškingų akių, kurios lyginamos su našlaitėm. Valius mąsto: „Parsivežė Bartkus vasaros pradžioje, visas sodžius prašviesėjo“. Albina mėgsta pasipuošti dailia bliuzele. „Aniuolėlis balčiausias“ – taip apibūdinama Albina.

Gal ne tokia graži ir daili, bet taip pat tvirta, vikri aprašoma Kaziunė novelėje „Linarūtė“ („Geriausiuose savo metuose, tvirta ir nepalenkiama buvo merga“). Ji taip pat turi ilgą kasą („Kokia jos kasa, pamanyk tik, susukta į kuodą! Jei paleistum, tai ir juosmenį siektų?“).

Todėl, galime sakyti, kad jauna moteris M. Katiliškio romane aprašoma dažniausiai kaip tvirta, vikri, su ilgom kasom. Dauguma merginų – dailios, gražios, ryškių veido bruožų – didelių akių, putlių lūpų. Merginos aprašomos kaip

darbininkės, bet mėgstančios ir pasipuošti. Juk Valiui šeimininkas sako: „Gana dabar tų ličynų ir pamaivų. Kai staiposi ant šventoriaus – neturi kur akių dėti. Plaukai kaip avino suraityti. Sijonpalaikiai į pakinklius plakasi. Joms karolių, čeverykų aukštais kulniukais!“. Kai kurių merginų plaukai kvepia pirktiniu muiliuku (kas senosioms kaimo moterims atrodo neįprasta).

Kaimo gyvenimą galima suskirstyti į dvi dalis: darbai ir šventės. Jau nagrinėjome, kaip kaimo žmonės atrodo, ką vilki kasdien, darbų metu. Kai jie sulaukia švenčių – pasipuošia. Juk kai eina į vakaruškas, merginos apsivelka gražesnes bliuzeles, jaunuoliai – nusiskuta barzdą, išsimaudo pirtyje, švaresnius ir baltesnius marškinius apsivelka. Ypač didelė šventė Gružiškių kaimo gyvenime aprašoma novelėje „Nedermė“ – atvažiuoja vyskupas, todėl „Moterys prausė, šukavo ir valkstė baltomis suknelėmis mažąsias dukteris. Ant dailiai supintų kaselių dėjo ir segė rūtų vainikėlius, ir taip jos atrodė gyvais angelaičiais“, „Raitųjų skrybėlės blizgėjo, juostos maskatavo surištos šonuose“. Iš šių aprašymų suprantame, kad kaimo žmonės mokėjo ne tik dirbti, bet ir švęsti, pasipuošti.

Susidarome įspūdį, kad M. Katiliškiui labai svarbus veidas, jo išraiškingumas (akys, ūsai, barzda ir kt.), pypkės. Kaimo moteris jis dažniausiai vaizduoja ryšingias skareles, o vyrus – su kepurėmis. Liemenės, marškiniai, kelnės, suknelės, bliuzelės, sijonai vilkimi vasarą; o žiemą dar ir – kailiniai, vilnoniai šalikai. Būdingiausias apavas M. Katiliškio vaizduojamam kaimo žmogui – naginės; korpės ir korpaitės – ypatingomis progomis. Drabužiai – daugiausia namų darbo, iš austo milo ar drobės pasiūti, naginės – taip pat rankų darbo. Merginos ir moterys aprašomos kaip puikios audėjos, vienos už kitas geresnės. Ir tik retkarčiais žydas Elija atneša į kaimą jau pasiūtų drabužių, kurie skirti išeigai.

Palyginus nedaug dėmesio novelėse M. Katiliškis skyrė kaimo žmogaus išvaizdai aprašyti. Plačiai aprašomi gamtos vaizdai, žmonių santykiai, darbai, jausmai, o apie jų išvaizdą tik užsimenama atskiriomis detalėmis. Galbūt tuo M. Katiliškis norėjo parodyti, kad ne išvaizda – ne nuskusta barzda ar dailiai parišta skarelė – kaimo žmogui svarbiausia. Jam svarbiau darbai, gamta, tarpusavio santykiai, jausmai, nes tai – jo gyvenimas. Iš kitos pusės, keleto detalių visiškai pakanka, kad mintyse nusipieštum gana tikslų kaimo žmogaus portretą, nes jį kuriant didelį vaidmenį atlieka palyginimai, epitetai, tarmiški žodžiai, kurių yra tikrai gausu. Pvz.: Stočkaus, ūkininko, už kurio mama norėjo ištekinti Kristiną, portretui nusakyti vartojami vaizdingi palyginimai. Pirmiausia jis palyginamas su „rūplio beržo stuobriu“. Autorius toliau vaizdingais palyginimais atskleidžia neigiamo personažo išvaizdos bruožus: „kaip ką tik išdegta puodynė raudonavo stambus veidas“, „didelis ir minkštas, kaip varlė šlapias ir šaltas delnas“. O ypač „gražiai“ aprašoma Stočkaus nosis: „Ta jo nosis ryškiai išsiskyrė už stalo. Visa ji merkėsi stiklinėn, kai užsiversdamas gėrė.“.

M. Katiliškio kuriamiems portretams būdingi tarmiški, vaizdingi palyginimai ir epitetai. Autorius kalba sodriai ir vešliai, todėl net iš keleto nevientisų detalių galime gerai įsivaizduoti ne vien tik žmogaus išorę, bet ir jo charakterio ypatybes. Pvz., iš vaizdingai aprašytos Stočkaus išvaizdos net ir nežinodami siužeto suprustume, kad jis

– neigiamas veikėjas. Be to, palyginimai, epitetai kalbai suteikia žavesio, juk tokius išvaizdos aprašymus mums įdomu skaityti: „raukšlėmis išvogotas, lyg žiemkenčių dirva patakiui“, „eina Vaitiškis kaip žiurkę įsikandęs“, „baltas kaip iš pirties“, „neskustos barzdos aštri ražiena lyg sidabrinė šerkšna“, „sujuodavai kaip žemė“, „sustembęs kaip sėklinis dobilas“, „barzda net subrazdėjo, išžėlusi per savaitę karklynu“, „akys kaip našlaitės“, „mergelė tai kaip varpinė“, „susimetusi į kuprelę kaip jerubė“, „geltonais kaip grėbliadančiai pirštais“, „plaukai kaip avino suraityti“.

Svarbus M. Katiliškio rašymo stiliaus bruožas kuriant kaimo žmogaus portretą – realistinės detalės. Pvz.: Miklošienė aprašoma be dantų, įdubusia burna; Dryžinė – su kuprele... Šios detalės mums leidžia geriau įsivaizduoti aprašomą žmogų; pajuntame, kad tai, kas čia aprašoma, – tikra, kažkada tikrai buvę.

Drobiniai marškiniai, paprasta kepurė, vešlūs ūsai... Juk šios lyg ir nereikšmingos iš pirmo žvilgsnio detalės kiek daug pasako apie žmogų, apie jo būdą! Kaip vaizdingai M. Katiliškis aprašo išvaizdos detales, kaip sumaniai jas įpina į novelių tekstą! Juk Gružiškių kaimo jau nebėra, nebėra ir autoriaus aprašytų veikėjų prototipų, tačiau galbūt kartais juos prisiminsime – papsinčius pypkes, atlapotais drobiniais marškiniais, dailiai parištomis skarelėmis... Ir jie prabilis mums...